

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права і процесу

ЗАРАДЮК З. В.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ
(Навчально-методичні рекомендації)

Луцьк
2022

УДК 343.261(072)
З-34

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Протокол № 2 від 19 жовтня 2022 р.)*

Рецензенти:

Колб О. Г. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права і процесу Національного університету «Львівська політехніка»

Чупринський Б. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету ім. Лесі Українки

Зарадюк З. В.

Правовий статус засуджених: навчально-методичні рекомендації для студ. юридичного факультету/ Зарадюк Зоряна Валентинівна. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2022. – 32 с.

Навчально-методичні рекомендації містять положення щодо загальної характеристики правового статусу засуджених, розглядаються їх права, обов'язки та інтереси, а також право засудженого на особисту безпеку. Вказано перелік навчально-методичної літератури.

**УДК 343.261(072)
З-34**

© Зарадюк З. В., 2022
© Волинський національний
університет імені Лесі Українки

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ.....	6
2. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЗАСУДЖЕНИХ.....	11
3. ПРАВО ЗАСУДЖЕНИХ НА ОСОБИСТУ БЕЗПЕКУ.....	19
4. ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЗАСУДЖЕНИХ.....	24
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	27

ВСТУП

В Україні досить гостро стоять проблеми дотримання прав і законних інтересів громадян, які опинилися у місцях позбавлення волі. Світова спільнота продовжує звертати увагу на порушення прав засуджених в Україні, тому необхідність ефективної імплементації принципів сучасної європейської доктрини прав та свобод людини і громадянина у норми кримінально-виконавчого права вимагає подальших наукових досліджень. Недосконалість правових норм, які визначають правовий статус засуджених, призводить до того, що зміни у сфері дотримання прав людини і громадянина у місцях виконання покарань відбуваються вкрай повільно і неефективно.

Нормативно-правове забезпечення прав осіб, засуджених в Україні до позбавлення волі, базується на конституційних засадах. Стаття 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Найважливішим законодавчим актом щодо належного правового регулювання та забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК України), який закріплює основні засади правового статусу засуджених. Спираючись на конституційні норми, Кримінально-виконавчий кодекс України визначає основи правового статусу засуджених, закріплюючи їхні основні права та обов'язки.

Під правовим статусом засудженого слід розуміти сукупність визначених та гарантованих у законі його прав, свобод, законних інтересів, а також обов'язків, які визначають його реальне становище у змісті кримінально-виконавчих правовідносин.

Протягом останніх років було розроблено та прийнято чимало нормативно-правових актів, що регулюють правовий статус засуджених до позбавлення волі та забезпечують ефективну реалізацію державної політики у сфері захисту прав засуджених в Україні. Проте, в умовах активного

реформування національного законодавства, його адаптації, приведення у відповідність до загальноєвропейських стандартів, виникає велика кількість питань щодо законодавчого регулювання статусу засуджених, зокрема: розроблення та нормативного закріплення форм і методів правового забезпечення прав засуджених до позбавлення волі у контексті реформи пенітенціарної системи; законодавчого визначення правового статусу засуджених, які перебувають на тимчасово окупованих територіях; встановлення правових гарантій законності, дисципліни та внутрішнього порядку в органах та установах виконання покарань.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ

Особи, які потрапляють у сферу регулювання відносин, що виникають при виконанні покарання, мають певний *правовий статус*. Особи, які відбувають покарання, як громадяни держави володіють правами та свободами, які згідно зі статтею 3 Конституції України визнаються найвищою соціальною цінністю. Це зумовлює наявність особливих вимог до нормативно-правових актів, що закріплюють правовий статус засуджених, до обмежень їх загальноцивільних прав і свобод. Крім того, закріплення правового статусу засуджених визначає одночасно встановлення меж і форм діяльності персоналу органів та установ виконання покарань, тобто гарантію забезпечення законності в їхній діяльності.

Від «якості» виконання засудженими покладених на них обов'язків, реалізації їх прав та законних інтересів залежить ефективність кримінального покарання, однією з головних цілей якого є виправлення засуджених. Соціально обґрунтована регламентація правового становища засуджених являє собою важливий інструмент їх правового і морального виховання, прищеплення поваги до закону, правам і законним інтересам інших осіб.

Закріплення в Конституції України основ правового статусу засуджених має важливе не лише юридичне, а й політичне, практичне та виховне значення.

Загальноприйняте виділення *трьох видів* правового статусу особистості. Мова йде про *загальний правовий статус громадян, спеціальний правовий статус певної категорії громадян та індивідуальне правове становище громадян*.

Правове становище засуджених являє собою різновид **спеціального правового статусу**, який у свою чергу підрозділяється на правові статуси осіб, що відбувають різні види покарання. Відмінною рисою спеціального правового статусу засуджених є те, що він базується на загальному правовому статусі громадян України, оскільки засудження особи до

кримінального покарання не тягне позбавлення громадянства України. Невідчужуваність права на *громадянство* визначається міжнародно-правовими актами та законодавством України. У Загальній декларації прав людини підкреслюється, що кожна людина має право на громадянство; ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства.

Збереження громадянства осіб, які скоїли злочин, відповідає міжнародним актам, що закріплюють принципи роботи з засудженими, служить прикладом реалізації принципів демократизму і гуманізму в сфері виконання кримінальних покарань. Збереження громадянства означає те, що засуджений до кримінального покарання користується всіма загальногромадянськими правами, а також несе обов'язки нарівні з громадянами України. Так засуджені до позбавлення волі користуються без будь-яких суттєвих обмежень правами у сфері спадкування, шлюбно-сімейних, трудових та інших відносин. Особи які відбувають покарання без ізоляції від суспільства, як суб'єкти правовідносин майже повною мірою володіють загальногромадянськими правами і несуть юридичні обов'язки.

Правовий статус засудженого - сукупність визначених та гарантованих у законі його прав, свобод, законних інтересів, а також обов'язків, які визначають його реальне становище у змісті кримінально-виконавчих правовідносин.

Слід зазначити, що правовий статус засудженого – категорія соціальна, історично мінлива, і його зміст змінюється зі зміною рівня розвитку цивілізації, державного устрою, рівня злочинності, на нього впливає наявність у суспільстві засобів боротьби з нею. Оскільки злочинність – явище всесвітнє, міжнародне, міжнародні органи і міжнародна громадськість прагнуть виробити еталон правового статусу засуджених, які відбувають кримінальне покарання. Приклад тому – Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (1955 р.).

В основу **правового становища** засуджених закладаються чотири фундаментальних положення:

1) права людини і громадянина, закріплені в Конституції та інших Законах України;

2) права та обмеження, що містяться в кримінально-виконавчому законодавстві та інших нормативно-правових актах, що відносяться до виконання кримінальних покарань;

3) права засуджених і правила поведження із засудженими, що містяться в міжнародних стандартах;

4) зміст покарання, особистісні характеристики засудженого.

Із метою конкретизації частини 3 ст. 63 Конституції України в Кримінально-виконавчому кодексі (КВК) України питанням правового становища засуджених присвячено самостійний розділ, і це дозволило чітко зафіксувати правові межі статусу засуджених.

Глава 2 КВК України «Правовий статус засуджених» відображає загальну спрямованість кримінально-виконавчого законодавства на найбільш повну реалізацію прав і свобод людини та громадянина, приписів і рекомендацій міжнародних стандартів із прав і свобод людини взагалі та засуджених зокрема в процесі відбування ними покарання. Зазначена глава визначає особливості правового статусу засуджених як різновиду спеціального статусу громадянина в Україні, а також і ті особливості, які є спільними для всіх засуджених незалежно від виду кримінального покарання. Зокрема, згідно з частиною 1 ст. 7 КВК України держава поважає й охороняє права, свободи та законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення й ресоціалізації, соціальну та правову захищеність і їх особисту безпеку. Це означає, що права та свободи засуджених можуть бути обмежені лише вироком суду й тільки тією мірою, яку визначено передусім кримінальним і кримінально-виконавчим законодавством та іншими галузями законодавства. Інші права та свободи засуджених поширюються на них у повному обсязі. Згідно з КВК України правовий статус засуджених визначається законами України за винятком обмежень, визначених цим

Кодексом, виходячи з порядку й умов виконання та відбування конкретного виду покарання.

Усі громадяни України, в яких би конкретних правовідносинах вони не перебували (у тому числі й під час відбування кримінальних покарань) і які б професійні функції не виконували, перебувають в однаковому правовому статусі, володіють рівними правами й можливостями, включно з рівними правами вступати в різні передбачені законом правовідносини. Зміст загального правового статусу розкривається через загальні права й обов'язки, які можуть бути набуті й реалізовані будь-яким громадянином незалежно від групових особливостей, соціального, сімейного, статевого, вікового та майнового положення. Спеціальний правовий статус розуміють як сукупність спеціальних прав та обов'язків тієї чи іншої групи осіб, об'єднаних якимись специфічними рисами їх становища.

Важливим компонентом правового статусу засуджених, що надає йому особливого характеру, є його *спеціальні права*. Особливості цих спеціальних прав полягають у їхній особливій юридичній природі. Особливість ознак спеціальних прав засуджених порівняно з іншими правами громадян України полягає у такому:

- по-перше, ці права не мають аналогів у загальногромадянському правовому статусі, відрізняються самостійним характером, оскільки не дублюють прав загального правового статусу громадян України, а також не конкретизують їх;
- по-друге, зміст спеціальних прав засуджених не залежить від конституційних і галузевих прав громадян;
- по-третє, спеціальні права цієї категорії громадян виступають як засоби, що забезпечують досягнення мети покарання, одночасно виконуючи позитивну функцію компенсації негативних наслідків застосування конкретного виду покарання;
- по-четверте, носіями (суб'єктами спеціальних прав) можуть бути тільки засуджені, які відбувають конкретний вид кримінального покарання.

Індивідуальний правовий статус розуміють як такий, що характеризується суб'єктивними правами й обов'язками в стадії їх володіння та реалізації. Тобто, зміст індивідуального правового статусу тієї ж самої особи, в тому числі й засудженого, в різні моменти не є однаковим. Стосовно засудженого він може змінюватись залежно від:

- виду кримінального покарання;
- строку відбування покарання;
- поведінки засудженого.

Останнім часом у юридичній літературі окремі автори виділяють ще один різновид правового статусу – **міжнародний правовий статус особи**. Хоча цей термін широко юристами ще не вживається, він має становити особливий інтерес для дослідників, ураховуючи активне входження нашої держави до міжнародного співтовариства. У найбільш узагальненому вигляді міжнародний правовий статус особи містить у собі, крім внутрішньодержавного права, ще й свободи, обов'язки та гарантії, вироблені міжнародним співтовариством і закріплені в міжнародних правових документах. Захист цього статусу передбачається як внутрішнім законодавством, так і міжнародним правом.

2. ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ЗАСУДЖЕНИХ

До змісту правового статусу засуджених входять права, законні інтереси й обов'язки засуджених, які виникають і реалізуються в межах кримінально-виконавчих правовідносин.

Права і обов'язки засуджених можна поділяти на *дві групи*:

1) права та обов'язки *загальні* для всіх громадян України та

2) права та обов'язки *спеціальні*, тобто характерні тільки для осіб, які відбувають покарання. Причому обсяг цих прав і обов'язків може змінюватися в залежності від поведінки засудженого. Загальні права і обов'язки регламентовані адміністративним, трудовим та іншим законодавством, а спеціальні – кримінально-виконавчим законодавством.

Загальні права засуджених можна розділити на конституційні та цивільні. Більшим обмеженням підлягає перша група, меншим – друга. Що стосується цивільних прав, то вони мало схильні обмеженням. Засуджені продовжують залишатися правоздатними і дієздатними особами, а наявні обмеження в цьому плані впливають із характеру того виду покарання, яке вони відбувають. Так, засудженим до позбавлення волі заборонені цивільно-правові угоди з майном, що знаходиться при засуджених.

Соціально-правове призначення *прав* засуджених полягає у зміцненні режиму законності під час виконання покарання, оскільки міра свободи засудженого, у свою чергу, означає міру несвободи держави (тобто персоналу органів та установ виконання покарань) стосовно нього. Права засуджених, якщо вони гарантуються матеріально, політично, ідеологічно й організаційно, сприяють розвитку особи засудженого, в кінцевому результаті – його ресоціалізації. Права ж засуджених, проголошені формально, поглиблюють існуючий антагонізм між ними й суспільством і суттєво віддаляють виконання поставлених перед покарання цілей.

Суб'єктивне право засудженого – це міра юридично можливої поведінки, що дозволяє засудженому користуватися певними соціальними благами, які забезпечується юридичними обов'язками посадових осіб установ

і органів виконання покарань, інших суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин.

До змісту суб'єктивного права належить:

1) можливість засудженого вільно користуватися соціальними благами (харчуванням, речовим майном) у межах, установлених правом;

2) можливість вимагати виконання кореспондуючих цьому праву обов'язків адміністрацією органів та установ виконання покарань, іншими суб'єктами й учасників кримінально-виконавчих правовідносин;

3) можливість звернутися в необхідних випадках за захистом свого суб'єктивного права.

Згідно ст. 63 Конституції України, засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду.

Основні права засуджених закріплені в ст. 8 КВК України. Вони включають в себе **право:**

- на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання. Адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати засудженим зазначену інформацію, а також ознайомлювати їх із змінами порядку і умов відбування покарань;

- на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди;

- звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до

уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань. Відповідні звернення (кореспонденція) подаються до адміністрації установи виконання покарань. Про отримання адміністрацією звернення (кореспонденції) засудженому видається талонпідтвердження. Протягом трьох діб (а у випадках, встановлених законодавством, протягом однієї доби) з часу видачі талона-підтвердження зазначене звернення (кореспонденція) направляється адресату;

- давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим даються мовою звернення. У разі відсутності можливості дати відповідь мовою звернення вона дається українською мовою з перекладом відповіді на мову звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань;

- на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчопрофілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань;

- на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України;

- отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів);

- на оплачувану працю згідно із законодавством про працю. Законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці;

- на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом;

- на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України;

- на отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав, документів у порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

Частина 2 ст. 8 КВК України гарантує засудженим *право на правову допомогу*. Для її одержання засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Таке право поширюється і на засуджених осіб, які перебувають на лікуванні у закладах охорони здоров'я.

Засудженим іноземцям закон дає *право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами* й консульськими установами своїх держав, особам без громадянства, а також громадянам держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист.

Крім того, засудженим гарантується *право на побачення* у порядку, встановленому КВК України й навіть на короткострокові побачення у разі перебування на лікуванні у закладах охорони здоров'я.

Засудженим надається *право на безперервний сон* нічної пори. Разом із тим закон визначає вичерпні випадки, коли адміністрація може перервати сон засудженого, пов'язані з надзвичайними подіями, які загрожують життю та здоров'ю засудженого або перешкоджають виконанню покарання. До підстав порушення права на сон належать учинення засудженими втечі, масові заворушення, виникнення пожежі, аварії чи стихійного лиха або безпосередньої загрози життю засуджених.

Керівник адміністрації установи виконання покарань несе персональну відповідальність за розміщення засуджених, що прибули до установи. При цьому забороняється розміщення таких осіб у приміщеннях разом із особами, що мають дві або більше судимостей, а також особами, які можуть негативно на них вплинути за своїми психологічними якостями.

Засуджені, до яких судом застосовано *пробацію*, користуються правами, визначеними Кримінально-виконавчим кодексом та Законом України "Про пробацію". Стаття 16 Закону України "Про пробацію" визначає, що суб'єкти пробації мають право на :

- участь у підготовці досудової доповіді;
- участь у складенні індивідуального плану роботи із засудженим;
- роз'яснення своїх прав та обов'язків;
- отримання інформації про умови відбування покарання та здійснення органом пробації нагляду;
- отримання інформації про можливу допомогу і консультації;
- участь у програмах і заходах, що організуються органом пробації;
- дотримання правового режиму інформації з обмеженим доступом;
- оскарження рішень, дій або бездіяльності персоналу органу пробації.

До числа основних прав відноситься право засуджених на особисту безпеку (ст. 10 КВК):

У разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі,

вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про *забезпечення особистої безпеки*. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого.

Соціально-правове значення *обов'язків* проявляється в тому, що вони є засобом формування моральної та правової свідомості засуджених, зміцнення законності та правопорядку, дисципліни й організованості під час відбування покарання. Сутність полягає у вимозі необхідної з точки зору держави, влади й закону поведінки. Ця поведінка засуджених є обов'язковою, незаперечною й забезпечується заходами державного примусу.

Юридичний обов'язок засуджених – це міра юридично необхідної поведінки засудженого під час відбування кримінального покарання, яка встановлена в зобов'язуючих і забороняючих нормах права. Юридичні обов'язки засуджених полягають у необхідності *здійснювати певні дії* (зобов'язуючі норми) або *утриматися від них* (заборонні норми).

При аналізі змісту правового становища засуджених принциповим є законодавче закріплення їх основних обов'язків. Це впливає з обов'язку виконання вироку суду про застосування покарання. Сутністю юридичних обов'язків є передусім необхідність вчинення певних дій, дотримання прописаних вказівок або вимог.

Стаття 9 КВК містить ряд таких вимог до засуджених. Вони повинні виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, тобто мова йде про виконання *загальногромадянських обов'язків*, які властиві правовому статусу всіх громадян.

Далі законодавець закріплює основні *специфічні обов'язки* засуджених, до яких відносить, наприклад, дотримання правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь та гідність інших осіб. На засуджених покладено спеціальний обов'язок виконувати законні вимоги адміністрації установ і органів виконання покарань, уповноваженого органу з

питань пробації, а також специфічний обов'язок ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених. До специфічних обов'язків можна віднести також обов'язок з'являтися за викликом адміністрації органів та установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації.

Обов'язки засуджених до позбавлення волі конкретизовані в **Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань**, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. До основних обов'язків засуджених в установах виконання покарань в цьому документі відносяться Розділ 2, п.2:

- суворо дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня установи, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом установи та іншими особами;

- утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна установи виконання покарань і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням;

- носити одяг встановленого законодавством зразка та нагрудні знаки, затверджені зразками поіменної картки та нагрудного розпізнавального знака для засуджених;

- засуджені, які тримаються у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, засуджені жінки, звільнені від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також які мають дітей до трьох років, мають право носити цивільний одяг;

- виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу установи виконання покарань;

- виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою установи виконання покарань;

- дотримуватися санітарно-гігієнічних норм, мати охайний вигляд;
- дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці.

Обов'язки осіб, до яких застосовано пробацію визначаються КВК та **Законом України “Про пробацію”**. Відповідно до ст.17 закону України “Про пробацію” суб’єкти пробації зобов’язані:

- виконувати встановлені законом та покладені на них рішенням суду обов’язки;
- не вчиняти правопорушень;
- виконувати законні вимоги персоналу органу пробації;
- надавати достовірну інформацію персоналу органу пробації.

За невиконання засудженими покладених на них обов'язків, незалежно від того, в яких нормативних актах вони передбачені, а також невиконання законних вимог адміністрації установ і органів виконання покарань, вони піддаються різним видам відповідальності.

3. ПРАВО ЗАСУДЖЕНИХ НА ОСОБИСТУ БЕЗПЕКУ

«Право засуджених на особисту безпеку» - це міра можливої поведінки засудженого під час відбування покарання, що визначена на нормативно-правовому та особистісному рівнях як та, яка забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина.

Системоутворюючі елементи змісту даного поняття:

1) Це міра можливої (дозволеної) поведінки засудженого, тобто це його право.

2) Цим правом засуджений може користуватися під час відбування покарання.

3) Зазначене право засуджених визначено на нормативно-правовому рівні.

4) Це право забезпечують засуджені на особистісному рівні, тобто воно пов'язано з так званою віктимною поведінкою особи, яка може бути необережною, ризикованою, провокаційною, об'єктивно небезпечною для самого потерпілого, унаслідок чого це може призвести до виникнення криміногенної ситуації, а подеколи - учинення злочину.

5) Об'єктом захисту засудженого є його життєво важливі інтереси як людини, так і громадянина.

Отже, лише за наявності всіх перелічених системних ознак право засуджених на особисту безпеку набуває реального змісту. Тому необхідно доповнити ст. 10 КВК України приміткою, у якій законодавчо закріпити поняття «особиста безпека засуджених».

Суб'єктивне право засуджених на особисту безпеку може існувати в різних формах і, відповідно, мати кілька організаційних рівнів забезпечення шляхом установлення гарантій і виконання певних обов'язків адміністрацією органів та установ виконання покарань.

Конституція України та міжнародно-правові акти визначають особисту безпеку особи як необхідну життєву потребу людини, яка знаходить своє забезпечення й реалізацію в її правах і свободах. Стаття 10 КВК України не

лише проголошує, а й детально регламентує право засуджених на особисту безпеку. При цьому мається на увазі забезпечення безпеки засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, тримання в дисциплінарних батальйонах, обмеження чи позбавлення волі, тобто в тих випадках, коли засуджені є повністю чи частково ізольованими від суспільства й перебувають під охороною чи наглядом персоналу кримінально-виконавчої системи.

Такі особи або не мають можливості самостійно забезпечити свою особисту безпеку (під час арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі), або такі можливості суттєво звужено (в разі обмеження волі), тому на законодавчому рівні закріплено їх суб'єктивне право звернутись (ч. 2 ст. 10) із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого та ліквідації загрози його безпеці.

Аналіз змісту чинного кримінально-виконавчого законодавства дає підстави дійти висновку, що на законодавчому рівні закріплено такі *заходи забезпечення особистої безпеки засуджених*:

- нагляд за засудженими (ст. 59, 102 КВК України);
- заходи та стягнення, що застосовуються до засуджених (ст. 54, 68, 82, 132, 145 КВК України);
- заходи соціально-виховного впливу на засуджених (ст. 65, 79, гл. 19 КВК України);
- оперативно-розшукова діяльність у колоніях (ст. 104 КВК України);
- заходи безпеки у виправній колонії (гл. 16 КВК України);
- переведення засуджених у безпечне місце (ст. 10, ч. 3 ст. 50, ч. 2 ст. 88 КВК України);
- заходи медичного характеру, спрямовані на забезпечення охорони здоров'я засуджених (ч. 1 п. 5 ст. 8 КВК України).

Перелічені заходи забезпечення особистої безпеки засуджених не лише закріплюють права й обов'язки конкретного засудженого в сфері його особистої безпеки, але розглядаються також як система юридичних гарантій його безпеки, з урахуванням спеціального правового статусу засудженого та специфічних умов виконання (відбування) конкретного виду кримінального покарання.

Підставою для припинення застосування до засудженого заходів безпеки є зникнення чи ліквідація загрози його особистій безпеці.

Право засуджених на особисту безпеку посідає особливе місце в системі прав і свобод цієї категорії громадян. Більшість міжнародних правових актів (Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод, Мінімальні стандарти поводження з в'язнями, Європейські в'язничні правила та інші), визначаючи основні права людини, вказують на необхідність забезпечення безпеки засуджених в умовах позбавлення волі й закріплюють основні права особи, які позитивно впливають на її безпеку.

Згідно даних міжнародних організацій, які здійснюють моніторинг дотримання прав людини у місцях позбавлення волі, щорічно в Україні мають місце непоодинокі випадки жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження персоналу ДКВС України щодо засуджених.

Зокрема, у доповідях Європейського Комітету по запобіганню тортурам піддано серйозній критиці багато аспектів кримінально-виконавчої діяльності, а також зазначається, що незадовільні умови тримання засуджених у місцях позбавлення волі, особливо в СІЗО, переповненість місць попереднього ув'язнення, безліч інших недоліків, які стосуються харчування ув'язнених, медичного обслуговування, поводження з ними персоналу установ виконання покарань – все це є елементом такого поводження, що принижує гідність засуджених.

В ст.5 *Кодексу поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку* (ГА ООН 1979), зазначено наступне: «Жодна посадова особа у підтриманні

правопорядку не може здійснювати, підбурювати чи терпимо ставитися до будь-якої дії, що являє собою тортури або інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження та покарання, і жодна посадова особа у дотриманні правопорядку не може посилатися на розпорядження вищих осіб чи інші виняткові обставини, такі, як: стан війни чи загроза війни, загроза національній безпеці, внутрішня політична нестабільність, або будь-яке інше надзвичайне становище, для виправдання тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання».

В ст. 7 цього ж Кодексу говориться про те, що посадові особи у дотриманні правопорядку не чинять будь-яких актів корупції. Вони також всемірно перешкоджають таким актам та борються з ними; а в ст. 8 зазначено, що посадові особи у дотриманні правопорядку поважають закон та цей Кодекс.

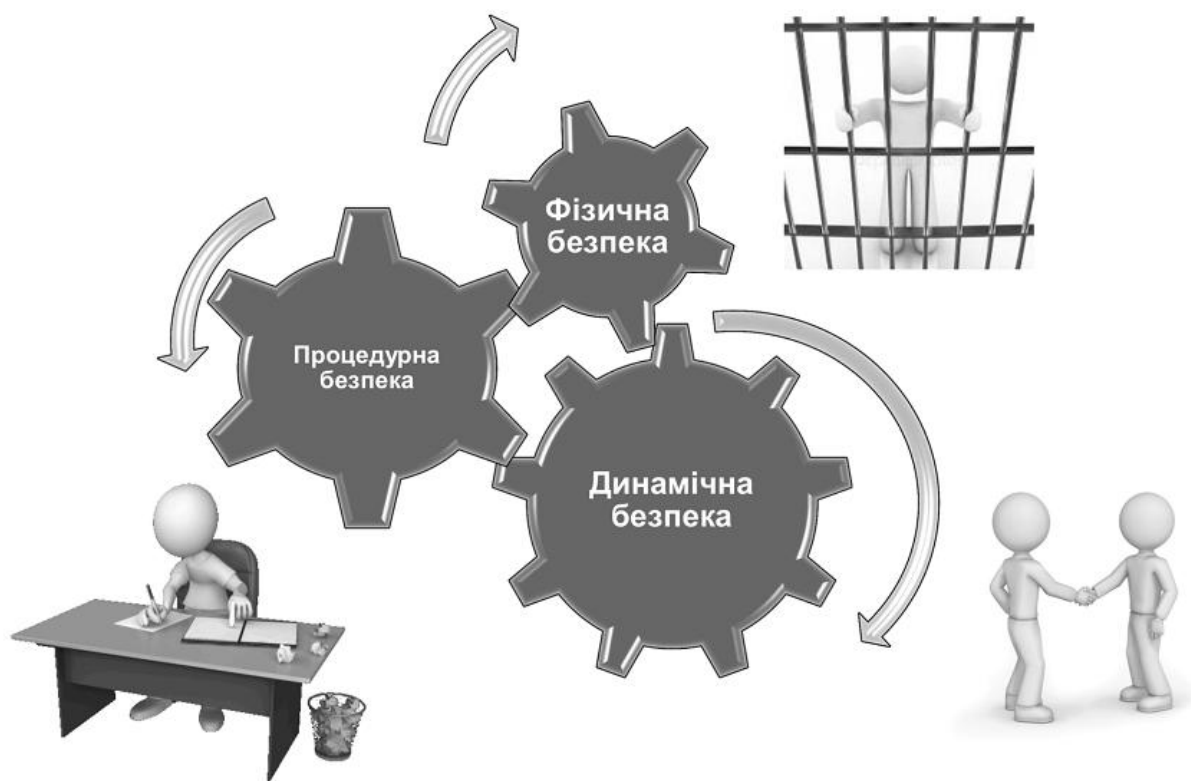
У фабулі *Віденської декларації про злочинність та правосуддя* акцентована увага усіх держав на тому, що належні програми запобігання злочинам та реабілітації мають вирішальне значення для ефективної стратегії боротьби зі злочинністю, а також, що такі програми мають враховувати соціально-економічні фактори, які можуть обумовлювати більшу схильність особи до вчинення злочину з точки зору раніше вчинених таких діянь та вірогідність вчинення нею зазначених діянь.

У такому ж контексті сформульовані й нормативно-правові акти Ради Європи. Зокрема, в *Європейській конвенції з прав людини* (так званій «Римській конвенції»), прийнятій 4 листопада 1950 р та *Принципи ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання*, що рекомендовані Резолюцією Генеральної Асамблеї від 4 грудня 2000 р.

Окремі елементи та гарантії по забезпеченню особистої безпеки засуджених у виправних колоніях можна знайти й у документах *Всесвітньої*

медичної асоціації: «Наразі саме лікар може зафіксувати застосування тортур. Лікарі, що працюють на державній службі, мають свідомо протистояти характерній для державних установ тенденції упереджених узагальнень та оцінок. Лікар не має бути зацікавлений у результатах службових або судових розглядів. Тільки у такий спосіб лікар може виступити на захист істини та виконати свій професійний обов'язок щодо надання медичної допомоги, не стаючи при цьому захисником тієї чи іншої сторони».

Складові безпеки в місцях позбавлення волі

4. ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЗАСУДЖЕНИХ

Законні інтереси засуджених – закріплені в нормах права прагнення засудженого користуватися конкретними соціальними благами, що задовольняються, як правило, в результаті об'єктивної оцінки його поведінки адміністрацією установ або органів, які виконують кримінальні покарання, прокуратурою, судом. У кримінально-виконавчому законодавстві закріплюється, що держава поважає і охороняє також і законні інтереси засуджених (ч. 1 ст. 7 КВК України).

Законний інтерес являє собою потенційну можливість засудженого володіти якимсь соціальним благом, яка реалізується при виконанні засудженим певних фактичних умов, їй не протистоїть конкретний юридичний обов'язок.

Для реалізації своїх законних інтересів засуджений вправі тільки клопотати (а не вимагати) перед вказаними уповноваженими суб'єктами. Адміністрація установ і органів, які виконують кримінальні покарання, і інші суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин тут в більшості випадків здійснюють оцінку поведінки засудженого (виконання режимних вимог, ставлення до праці, навчання та ін.)

Законний інтерес являє собою правовий стимул і є правовим спонуканням до законослухняної поведінки засудженого. Така поведінка створює особам, які відбувають кримінальні покарання, сприятливі умови для здійснення власних потреб та інтересів.

Тільки при наявності правомірної поведінки засудженого можуть бути реалізовані законні інтереси, спрямовані на отримання заохочень (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання, отримання додаткового побачення та ін.) або пільг (проживання засуджених до обмеження чи позбавлення волі зі своїми сім'ями за територією установ виконання покарань (ч. 7 ст. 59, ч. 2 ст. 99 КВК України); короткочасні виїзди засуджених до обмеження чи

позбавлення волі за межі установ виконання покарань (ч. 3 ст. 59, ч. 1 ст. 111 КВК України) тощо).

Зміст законного інтересу традиційно включає *три елементи*:

1) прагнення отримати передбачене законом матеріальне чи духовне соціальне благо (отримання додаткових короткострокових чи тривалих побачень, переведення до дільниці соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі тощо). Такі блага вказуються у правових нормах як мета, для досягнення якої необхідні відповідні юридичні факти й позитивна оцінка поведінки засудженого суб'єктами чи учасниками кримінально-виконавчих відносин;

2) можливість клопотати перед посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом про їх відповідні дії щодо реалізації законних інтересів;

3) можливість звертатися до компетентних органів за захистом законних інтересів. Таке звернення не спричиняє автоматичного задоволення клопотання, проте означає, що законні інтереси, як і суб'єктивні права, гарантуються державою.

За *соціально-політичним призначенням* законні інтереси засуджених поділяють на:

а) законні інтереси, направлені на отримання заохочень, наприклад, передбачених для різних категорій засуджених у статтях 46, 54, 67, 81, 130 КВК України;

б) законні інтереси, направлені на отримання пільг;

в) законні інтереси, направлені на отримання благ, які за своєю суттю не є для засуджених ні заохоченнями, ні пільгами. В одних випадках вони закріплені в законодавстві як законний інтерес з використанням формулювань наприклад, «як правило», «як виняток», «за наявності можливості» та ін.

Законодавчо закріплено, що Україна поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення

і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. Таким чином, засуджені, незважаючи на вчинені ними злочини, нерідко проти державних інтересів, перебувають під захистом, насамперед, держави, це не виключає захист за допомогою громадських, правозахисних організацій. Україна бере на себе обов'язок поважати і охороняти права, свободи і законні інтереси засуджених нарівні з іншими громадянами.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : прийнятий 11 липня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. Ст. 21.
3. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
4. Кримінально-виконавче право : підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина та А. Х. Степанюка. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 288 с.
5. Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ 1 (у 2-х т.) / Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменний Є. О. та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внутр. справ; ФОП Кандиба Т. П., 2018. 364 с.
6. Колб О. Г., Колб І. О. Про правові засади застосування в Україні заходів вгамування до засуджених, позбавлених волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 66-77.
7. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах*. Упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136-141.
8. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України (В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель та ін.; за заг. ред. Є. Ю. Захаров. Харків : Права людини, 2009. 368 с.
9. Про внесення змін у Кримінально-виконавчий кодекс України відносно адаптації правового статусу засудженого до Європейських стандартів : Закон України від 08 квітня 2014 року № 1186-VII. <https://zakon.rada.gov.ua>.

10. Дотримання прав ув'язнених в Україні-2015 : Доповідь. Донецьк : Донецький Меморіал, 2016. 48 с.
11. Колб О. Г., Колб І. О. Громадський контроль у механізмі нагляду за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі. *Вісник прокуратури*. 2014. № 7(157). С. 34-45.
12. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. <https://khrpg.ua>.
13. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Донецьк : Донецький Меморіал, 2011. 55 с.
14. Степанюк А. Х., Автухов К. А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права. *Правова доктрина*. У 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов. С. 784-798.
15. Висновки й рекомендації Комітету ООН проти катувань. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України (В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель та ін.; за заг. ред. Є. Ю. Захаров. Харків : Права людини, 2009. 163-167 с.
16. Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності: навч. посіб. / І.М. Копотун, М. В. Корнієнко, Л. М. Стрельбицька та ін.; за аг ред. Коваленко В. В. та Колба О. Г. Луцьк: ПП «Волинська друкарня», 2021. 204 с.
17. Поняття та зміст прогалин і колізій у кримінально-виконавчому законодавстві України та шляхи їх подолання: навч. посіб. / А.В. Боровик, Д.С. Белкіна, О.Г. Колб та ін.; за заг. ред д-ра юрид. наук, проф. заслуж. Юриста України О. Г. Колба. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. 336с.
18. Колб О. Г., Зарадюк З. В. Безпека у сфері виконання покарань: співвідношення законодавства і практики. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в умовах COVID-19*: зб. матеріалів наук-практ. конф., м. Рівне, 10-11 груд. 2020 р. Рівне, 2020. С. 67-71.

19. Зарадюк З.В. Характеристика жертв злісної непокори вимогам адміністрації установ виконання покарань // Альманах міжнародного права. 2020. № 23. С. 112 – 120.

20. Гуцуляк М.Я. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт. Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки. 2010. № 3. С. 138–142.

21. Лисодєд О.В. Правовий статус засуджених в Україні: реалії сьогодення та перспективи удосконалення. Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. Харків, 2016. Вип. 2. С. 270–279. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/20_Lysodyed.pdf (дата звернення: 25.10.2019).

22. Львовчкін В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 195 с.

23. Марисюк К.Б. Поняття та суть правового статусу засуджених. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 14. С. 51–55.

24. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3160- VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 380.

25. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. Офіційний вісник України. 2017. № 78. Ст. 2401.
10.Шемшученко Ю.С., Пархоменко Н.М. Правовий статус. Юридична енциклопедія : в 6 т. Київ : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. 736 с.

26. Яцишин М.М. Особливості правового статусу засуджених в Україні та правових системах інших європейських держав. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. / за ред.

Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, М.Б. Бучка ; упор. О.В. Кресін. Київ : Логос, 2010. С. 480–482.

27. Романюк О. В., Човган В. О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : метод. рек. Біла Церква, 2016. 131 с. URL: <https://irc.org.ua/files/posibnik-mijnarodni-standarty.pdf>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Зарадюк Зоряна Валентинівна – доцент кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидат юридичних наук, доцент.

Навчально-методичне видання

Зарадюк Зоряна Валентинівна

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ

(Навчально-методичні рекомендації)

Друкується в авторській редакції
Технічний редактор Зарадюк З. В.